

АМБІВАЛЕНТНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ АНАЛІЗУ PERSONALITY AMBIVALENCE: THEORETICAL ASPECTS OF ANALYSIS

У статті здійснено теоретичний аналіз феномену «амбівалентність». Зауважено, що у психологічній науці амбівалентність особистості – це властивість її емоційно-вольової сфери, яка формується з мотиваційного, афективно-когнітивного та поведінкового компонентів. Підкреслено, що аналіз і ґрунтовна оцінка цього феномену дозволить розширити уявлення про емоційно-вольову сферу особистості. Виявлено, що амбівалентність у юнацькому віці виступає центральним новоутворенням особистісного розвитку та формування таких рис, як: індивідуалізм і колективізм; потреба у комунікації з іншими та потреба у самостійності, незалежності; недовіра, страх і прагнення довіряти; доброзичливість та агресивність; толерантність та інтолерантність. Наявність цих рис детермінує формування інтенсивної амбівалентності особистості.

Проаналізовано теоретико-методологічні підходи до визначення змісту амбівалентності, зокрема теорії З. Фрейда, К. Левіна, Р. Брауна, Ж. Піаже, С. Осгуда, А. Маслоу, Ф. Перлза, К. Роджерса, Л. Фестінгера, К. Абрахама, Е. Еріксона, Г. Нюнберга, Ф. Рімана, Д. Уїннікотта, Є. Калмикової, Л. Мітіна, Є. Баранова, М. Ануфрієва, Є. Головаха, Н. Паніної. Зафіксовано особливості кожного з них щодо сутності цього феномену. Підкреслено, що у сучасній психології домінують когнітивний і гуманістичний підходи, які розкривають причини виникнення особистісної амбівалентності й особливості її впливу на когнітивно-поведінкову сферу особистості.

На основі аналізу різних теоретичних підходів виявлено, що критеріями та показниками прояву особистісної амбівалентності виступають: організованість діяльності, ціннісно-сміслова організація особистості, рівень організованості життя; відповідність поведінки ціннісним і розумовим орієнтирам, рішучість, самостійність, наполегливість, прив'язаність, страх, стабільність настрою, агресивність, щирість, вольові дії тощо.

Ключові слова: амбівалентність, афіліація, мотивація, особистісна амбівалентність, юнацький вік.

The theoretical analysis of the phenomenon of ambivalence is carried out in the article. It is noted that in psychological science, the ambivalence of the individual is a property of his emotional and volitional sphere, which is formed from the motivational, affective-cognitive and behavioral components. It is emphasized that the analysis and thorough assessment of this phenomenon will expand the idea of the emotional and volitional sphere of personality.

It is revealed that ambivalence in adolescence is a central neoplasm of personal development, in particular the formation of such traits as: individualism and collectivism; the need to communicate with others and the need for independence, independence; distrust, fear and desire to trust; friendliness and aggression; tolerance and intolerance. The presence of these traits determines the formation of intense ambivalence of the individual.

Theoretical and methodological approaches to determining the content of ambivalence are analyzed. In particular, the theories of Z. Freud, K. Levin, R. Brown, J. Piaget, S. Osgood, A. Maslow, F. Perls, K. Rogers, L. Festinger, K. Abraham, E. Erickson, G. Nunberg, F. Riemann, D. Winnicott, E. Kalmykova, L. Mitin, E. Baranov, M. Anufriev, E. Golovakha, N. Panina. The peculiarities of each of them regarding the essence of this phenomenon are recorded. It is emphasized that the dominant in modern psychology are cognitive and humanistic approaches, which reveal the causes of personal ambivalence and the peculiarities of its impact on the cognitive-behavioral sphere of personality.

Based on the analysis of various theoretical approaches, it was found that the criteria and indicators of personal ambivalence are: organization of activities, value-semantic organization of personality, the level of organization of life; conformity of behavior to values and mental guidelines, determination, independence, persistence, attachment, fear, mood stability, aggression, sincerity, volitional actions, etc.

Key words: ambivalence, affiliation, motivation, personal ambivalence, adolescence.

УДК 159.922.8-053.6.
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2021.29.4>

Білецька Т.В.

к.соціол.н., доцент,
доцент кафедри психології, педагогіки та соціально-економічних дисциплін
Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького

Купчишина В.Ч.

к.пед.н.,
старший викладач кафедри психології, педагогіки та соціально-економічних дисциплін
Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького

Постановка проблеми. Сучасне суспільство ставить перед особистістю дедалі нові й нові вимоги, що провокують її до більш високої активності та відповідальності, прагнення змінити об'єктивний стан речей у приватному і соціальному світі, бути розпорядником свого життя, забезпечуючи тим самим особистий і соціальний ріст. Особистість, котра прагне і досягає результатів, формує необхідний базис будь-якого суспільства. Водночас економічні, політичні та соціальні зміни українського соціуму, насиченість його інформаційного простору спровокували нові вимоги до психічного світу особистості, зміну системи ціннісних орієнтацій, поширення нових соціальних установок і соціальних ролей.

Неоднозначність і нестабільність насамперед економічної ситуації спровокували поширення масової девіації, а іноді навіть агресії. Одним із можливих аспектів мінімізації й усунення окреслених явищ є дослідження амбівалентності особистості, що виступає варіативним регулятором її адаптації до умов сьогодення.

Амбівалентність як психічне утворення перебуває у полі зору філософії, соціології, медицини, педагогіки, психології, причому кожна із названих наук розглядає її у своєму специфічному ракурсі. У психологічній науці амбівалентність особистості – це властивість емоційно-вольової сфери особистості, що складається з мотиваційного, афективно-когнітивного та поведінкового

компонентів. Аналіз і ґрунтовна оцінка цього феномену дозволить розширити уявлення про емоційно-вольову сферу особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблема амбівалентності особистості неодноразово ставала предметом наукових розвідок вчених у різні періоди розвитку та становлення психологічної науки. Тією чи іншою мірою амбівалентність особистості на різних вікових етапах (її компоненти, типологія, особливості) досліджувалася як вітчизняними, так і закордонними дослідниками (такими як Г. Айзенк, Н. Ануфрієва, Г. Блос, Є. Головаха, М. Занна, Т. Зелінська, К. Ізард, Г. Клауд, Г. Мюррей, К. Левін, І. Лисий, Т. Лук'яненко, Н. Паніна, Ріман, Г. Салліван, П. Симонов, В. Селіванов, Т. Сорокіна, Л. Сонді, Д. Таунсенд, Т. Титаренко, М. Томпсон, В. Хабайлюк, А. Хурчак, Г. Чуйко, І. Шастко, Т. Яценко та ін.).

Л. Сонді зауважує, що «навіть потяг ембріона перед народженням знаходиться у стані амбівалентної напруженості як певна готовність до зустрічі з навколишнім світом». На думку Т. Сорокіної, поведінкова амбівалентність присутня також у дітей першого року життя, що можемо простежити у їх ставленні до незнайомої людини. Це проявляється через боротьбу позитивних і негативних реакцій дитини на незнайомця [1, с. 82]. Аналізуючи розвиток дитини, Г. Блос вважав поведінкову амбівалентність складовою частиною процесу її дорослішання, яка зазнає певних змін, а саме – активність/пасивність, ініціативність/поступливість дитини щодо оточуючих. У свою чергу, амбівалентність як взаємозалежність у батьківсько-дитячих стосунках досліджував В. Хабайлюк [9].

Юнацький вік – це час, коли людина вперше відчуває можливість самостійного вибору. Амбівалентність у цьому віці виступає центральним новоутворенням її особистісного розвитку. Аналіз психологічних особливостей молоді зазначеного вікового періоду свідчить про наявність у неї таких особистісних рис, як: індивідуалізм і спрямованість до людей; потреба у комунікації з іншими та потреба у самостійності, незалежності; недовіра, страх і прагнення довіряти; доброзичливість та агресивність; толерантність та інтолерантність. Наявність цих рис свідчить про підґрунтя для виникнення інтенсивної амбівалентності особистості. Т. Лук'яненко, вивчаючи ранній юнацький вік, експериментально довела дієвість всіх структурних компонентів особистісної амбівалентності особистості зазначеного періоду [4, с. 87].

Емоційно-вольова сфера людини на різних етапах її розвитку, питання вольового структурного компоненту амбівалентності було предметом вивчення В. Селіванова. Науковець наголошував на існуванні проміжного

етапу у розвитку вольового акту особистості, який надалі отримав назву боротьби мотивів.

Поняття амбівалентності аналізував і К. Левін. У своєму дослідженні мотиваційних конфліктів вчений стверджував, що один із їхніх елементів є фактором амбівалентної мотивації. Вона проявляється тоді, коли людина, йдучи до своєї мети, має велику кількість як стимулів, так і причин, які допомагають/заважають її досягненню. Як зазначає О. Борисюк, К. Левін є автором оригінальної моделі поведінки особистості із застосуванням афекту амбівалентної ситуації [1, с. 81–82]. Отже, проблемні питання вивчення амбівалентності особистості представлені у світовій і вітчизняній психології достатньою кількістю наукових розвідок. Водночас потребують окремого вивчення деякі сутнісні характеристики цього феномену в умовах сучасних соціальних перетворень.

Постановка завдання. Метою статті є теоретичний аналіз вивчення особистісної амбівалентності особистості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як відомо, особистість є предметом вивчення не тільки психології, але й цілої низки інших наук (філософії, педагогіки, політології, культури, соціології, медицини, літератури тощо). Медицина та психологія тісно співпрацюють у цьому напрямі. Так, проблеми амбівалентності особистості вивчали як вітчизняні, так і зарубіжні учені (Д. Атвуд, Е. Блейлер, Б. Брандшафт, П. Ганнушкін, Д. Голбер, Ю. Дем'янов, Н. Дмитрієва, Ц. Короленко, Л. Собчик, К. Спетт, Д. Шапіро та ін.), котрі досліджували патологічні прояви амбівалентності особистості у різних життєвих ситуаціях.

У філософії (М. Бердяєв, А. Камю, Ф. Ніцше, І. Шавріна та ін.) поняття амбівалентності розглядається як дзеркальне відображення у свідомості особистості суперечливих один одному процесів (таких як добро/зло, кохання/ненависть, радість/смуток, успіх/поразка, народження/смерть тощо). Воно ґрунтується на принципах причинності, універсальності понять, їх полярності, дуалізмі, плюралізмі тощо. І. Шавріна, досліджуючи зміст амбівалентності та буття через філософсько-релігійний аналіз, дійшла висновку про те, що проблеми амбівалентності особистості існують у взаємодії як самого буття, так і життя людини. Перед людиною постійно постає питання вибору: якому з потягів надати перевагу, яке з рішень буде правильним тощо [11, с. 71–74].

Соціологи (О. Донченко, Е. Дюркгейм, І. Лисий, Р. Мертон та ін.) застосовують поняття амбівалентності для аналізу особливостей індивідуальної свідомості індивіда або характеристики суперечливих факторів існування соціальної системи.

Сам термін «амбівалентність» був введений у психологічну науку на початку ХХ ст. Е. Блейлером. Вчений розглядав його як тенденцію душі, здатну породжувати одночасно як позитивні, так і негативні настрої з відповідними переживаннями [1, с. 80–81].

Аналіз наукових джерел засвідчив різноманітність наукових підходів до визначення змісту цього феномену:

- на думку З. Фрейда, амбівалентність – це результат неусвідомленого зіткнення двох протилежних форм інстинктивних потягів конфлікту між різними інстанціями особистості;

- Є. Баранова, Є. Калмикова, К. Левін, Л. Мітіна та ін. розглядали амбівалентність як різновид психологічного конфлікту (його внутрішньо особистісні суперечності);

- як результат незадоволення потреби людського розуму в її послідовності, когнітивний дисбаланс намагалися пояснити поняття амбівалентності представники когнітивної психології (Р. Браун, Ж. Піаже, С. Осгуд, Л. Фестінгер);

- група науковців (К. Абрахам, Е. Еріксон, Г. Нюнберг, Ф. Ріман, Д. Уіннікотт) вважали амбівалентність важливою складовою частиною психічного розвитку людини;

- представники гуманістичного напрямку у психології (А. Маслоу, Ф. Перлз, К. Роджерс та ін.) вкладали у зміст цього терміна особистісну диспозицію в контексті її взаємозв'язку із психічним здоров'ям людини та її особистісним зростанням і самоактуалізацією особистості;

- амбівалентність як характерну ознаку «кризового типу» особистості в умовах переходу від тоталітарної системи до демократії досліджували М. Ануфрієва, Є. Головаха, Н. Паніна та ін.;

- як допоміжний засіб у вивченні особистості амбівалентність розглядається у межах теорії провідних тенденцій (Л. Собчик) і трансформації особистості (М. Магомед-Емінов) [12, с. 76–77].

У радянські часи окремі наукові праці були присвячені розгляду особистісної амбівалентності (І. Михеева вивчала амбівалентність як морально-психологічну проблему; Т. Сорокіна – особливості поведінки дітей раннього віку щодо незнайомого дорослого; О. Гордєєва – розвиток уявлень дітей про амбівалентні емоції тощо), але зміст терміна так і не був розкритий належним чином.

Термін також розуміється науковцями як характеристика окремих особистісних сфер людини, а саме:

- як компонент емоційної сфери особистості – О. Гордєєва, О. Леонтєв, В. Семиченко, Ч. Райкрофт;

- як мотиваційний компонент – В. Асєєв, М. Магомед-Емінов;

- як компонент поведінкової сфери – Т. Сорокіна, Б. Херсонський;

- як особистісне утворення людини – Ф. Ріман, Л. Собчик, Л. Сонді.

Отже, погляди науковців-психологів різняться, і їх можна розподілити на декілька напрямів (психоаналітичний, гуманістичний, когнітивний, психологію конфлікту, соціологічний тощо).

За часів незалежності України дослідження продовжилися. Психологічна наука збагатилася роботами О. Борисюк, Т. Зелінської, І. Козицької, Т. Лук'яненко, Н. Прохорчук, В. Хабайлюка, А. Хурчак, А. Чуйко, І. Шастко та ін.

Так, О. Борисюк і Н. Прохорчук амбівалентність особистості пропонують трактувати як її властивість, що виявляється у співіснуванні рівних за силою протилежних бажань, почуттів, думок, дій до навколишнього та внутрішнього світів, яка феноменологічно має відношення до мотиваційної, поведінкової й афективно-когнітивної сфери життєдіяльності особистості. У буденному житті термін амбівалентності найчастіше використовують для позначення різноманітних подвійних і протилежних як почуттів, так і відносин [1, с. 80–81].

Як вважають В. Асєєв, В. Блейхер, А. Єсін, І. Імедадзе, І. Крук та ін., особистісна амбівалентність індивіда відрізняється від близьких за змістом понять, таких як двоїстість, амбітендентність, бівалентність, полівалентність, внутрішній конфлікт, хоча у деяких працях вони й використовуються як синонім амбівалентності.

Також ми часто зустрічаємо поняття «амбівалентність почуттів». У словниковій і довідниковій літературі під «амбівалентністю почуттів» (від гр. *amphi* – префікс, що позначає подвійність, і лат. *valentia* – сила) розуміють непогодженість, суперечливість декількох емоційних відношень, які одночасно відчуються до певного об'єкта [10, с. 17].

Щодо різновидів цього феномену, то, досліджуючи амбівалентність особистості, Е. Блейлер виокремив такі основні її типи: емоційну (афективну), вольову (амбітендентність) та інтелектуальну. Емоційна амбівалентність характеризується тим, що одне і те саме явище одночасно супроводжується як приємними, так і неприємними відчуттями. Амбітендентності (вольовій амбівалентності) властива подвійність реакцій, дій, вчинків, постійні коливання між протилежними рішеннями, що може призводити до відмови від прийняття будь-якого рішення. За інтелектуальної амбівалентності спостерігається одночасне виникнення та співіснування протилежних, суперечливих, взаємовиключних думок щодо того чи іншого об'єкта [6].

Як і будь-яке явище у психології, феномен амбівалентності особистості є структурованим явищем. Аналіз наукових розвідок вчених засвідчив: найчастіше виділяють такі структурні компоненти амбівалентності особистості, як мотиваційний, афективно-когнітивний і поведінковий.

На думку О. Емішянца, К. Левіна, М. Магомед-Емінова, І. Міхеєвої, К. Мюррей, О. Орлова, Г. Саллівана, Б. Сосновського, Х. Хекхаузен, К. Хорні та ін., мотиваційний компонент амбівалентності людини проявляється у позитивно-негативний спосіб відповідно до потреби в афіліації.

Афіліація (з англ. affiliation – з'єднання, зв'язок) – це потреба людини перебувати у товаристві інших людей, створюючи теплі, дружні, емоційно-значимі для людини відносини [7]. Більш детально мотив (потребу) афіліації описав у 1938 р. Г. Мюррей.

Учені (В. Асєєв, А. Маслоу, М. Магомед-Емінов, В. Райх та ін.) визначають мотивацію афіліації як фундаментальну людську потребу, яка здійснює постійний вплив на саму особистість і її розвиток. Вона реалізується в особистості із двох позицій: через спробу прийняття себе, з одного боку, і як страх знехтування, з іншого. Вчені одноставно у думці, що людина не може одночасно реалізовувати ці дві спроби (прийняття/знехтування) без спеціальної управлінської системи, яка би розставляла пріоритетність потреб особистості у її активності. Так, А. Маслоу говорить про вплив мотивації на особистість. У своїй піраміді «Ієрархії потреб» він виділяє саме потребу прийняття.

М. Магомед-Емінов, розкриваючи зміст мотиваційної амбівалентності, відмічає, що вона може продовжувати існувати у стані амбівалентного коливання: зробити вибір на користь одного з варіантів або спробувати перейти до реалізації контакту без свідомого прийняття рішення [5, с. 52].

О. Борисюк зазначає, що В. Райх, описуючи виникнення мотиваційної амбівалентності та проводячи аналіз змін функцій мотивації, спрямованої назовні у її взаємодії із протилежно спрямованою енергією зовнішнього світу, наголошує, що «первинно єдина мотивація “розшаровується”, після чого одна мотивація розгортається проти іншої або розбивається на два напрями: один спрямований на зовнішній світ, а інший обертається проти себе самого. За поділом однорідного прагнення відбувається протиставлення однієї частини розділеного прагнення другій його частині». Дослідження мотиваційного компоненту дозволило В. Асєєву зробити висновок про те, що підґрунтям будь-якого мотиваційного спонукання особистості є амбівалентний взаємозв'язок між небажаною дійсністю та бажаним майбутнім. На думку вченого, ці

моменти є взаємозалежними та глибинними [1, с. 80–82].

Щодо другого та третього структурних компонентів, то аналіз наукових робіт також свідчить про зацікавленість учених педагогічної, соціологічної, психологічної сфер проблемами афіліації особистості у соціумі. На думку Т. Купрій, цей феномен включає в себе такі поняття, як спілкування, любов, дружба. Дослідниця наголошує на тому, що блокування афіліації сприяє виникненню у людини таких негативних почуттів, як безпорадність, фрустрація, відчуженість, самотність, тривога, невпевненість у собі, що надалі відображається на її поведінці тощо [3, с. 51–62].

Ми вважаємо, що для того, щоб краще зрозуміти зміст цього феномену та його особливості, слід повернутися до тих психологічних джерел, які має психологічна наука. Досліджуючи людину, З. Фройд зауважив, що її структурні компоненти несумісні за своїми вимогами до них. Так, «Я» (первинна амбівалентність) не сумісна за своїми вимогами з «Воно» і «Над-Я». Тому вчений більш детально зосередився на вивченні інстинктів людини (інстинктах життя, смерті, руйнації тощо) для більш детального їх вивчення й отримання відповідей на цілу низку запитань [8].

К. Абрахам, досліджуючи цей феномен, виокремлював три стадії розвитку лібідо – доамбівалентну, амбівалентну, постамбівалентну, через які намагався описати розвиток цієї властивості особистості у взаєминах. Він дійшов висновку про те, що лібідо тісно пов'язане з амбівалентністю як властивістю людини.

Сьогодні проблемні питання особистісної амбівалентності продовжують вивчатися українськими вченими-психологами. Л. Вермсер, Т. Зелінська, Г. Кристал, П. Куттер, В. Хабайлюк та ін. виділили такі сфери розвитку та функціонування особистісної амбівалентності, у яких найчастіше виникають певні проблеми: афективну сферу людини, сферу її власного Я, а також взаємовідносини з навколишнім світом. Як наслідок, ми можемо спостерігати депресивні стани людини, роздратованість, тривогу, імпульсивність, конфліктність тощо. Дослідниками доведений тісний зв'язок депресії із психічною залежністю.

Аналіз наукових результатів вивчення особистісної амбівалентності засвідчив різноманітність її критеріїв. Так, Р. Ассаджолі, В. Іванніков, Т. Огден, В. Семиченко до них відносять здатність особистості до саморегуляції та рівень її індивідуального розвитку. Про розвиток ігрової, практичної діяльності говорить Т. Сорокіна [2]. М. Магомед-Емінов особливу увагу звертає на неспроможність особистості приймати власні рішення та її зосередженість на негативних життєвих моментах. До критеріїв вивчення також відносять агресивність,

прив'язаність, самоактуалізацію, віру в себе, настрій, страх тощо [3, с. 55].

Критеріями та показниками прояву особистісної амбівалентності дослідники вважають: організованість діяльності (здатність особистості до структурування, відокремлення головного від другорядного у своїх вчинках), ціннісно-сміслову організацію особистості (прояви етичних і особистісних цінностей на етапі свого розвитку; усвідомлення сенсу життя взагалі та конкретної діяльності зокрема; рівень організованості життя; відповідність поведінки ціннісним і розумовим орієнтирам тощо); рішучість (здатність особистості до швидкої й об'єктивної оцінки ситуації, вибір і реалізацію оптимального для себе варіанту поведінки); самостійність (ступінь незалежності особистості від сторонніх впливів, а також рівень вмінь, навичок і знань, які необхідні для досягнення поставленої мети), наполегливість (стійкість прийнятої власної поведінки), прив'язаність, страх, стабільність настрою, агресивність; самовладання, щирість, вольові дії тощо. За допомогою них ми можемо дослідити професійне самовизначення особистості та зробити висновок про рівень розвитку вольових якостей особистості та про особливості її особистісної амбівалентності.

Висновки з проведеного дослідження.

Отже, реалізований нами теоретичний аналіз наукових підходів, теорій, концепцій дає підставу стверджувати, що термін «амбівалентність» позначає особистісну рису, притаманну кожному індивіду, яка проявляється у співіснуванні рівних за силою взаємовиключних, протилежних мотивів, почуттів, когніцій і поведінки щодо зовнішнього чи/та внутрішнього світу. Домінують у сучасній психології когнітивний і гуманістичний підходи, котрі розкривають причини виникнення особистісної амбівалентності й особливості її впливу на когнітивно-поведінкову сферу особистості.

Виявлено, що особистісна амбівалентність у юнацькому віці характеризується полярністю та залежить від референтного оточення.

Перспективами подальших наукових пошуків вбачаємо дослідження специфіки особистісної амбівалентності на різних вікових етапах розвитку особистості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Борисюк О.М., Прохорчук Н.В. Амбівалентність особистості як психологічний феномен. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія : Психологічні науки*. Вип. 2. 2017. С. 80–91.
2. Зелінська Т. Амбівалентність особистості як психологічний феномен. *Психологія і суспільство*. 2001. № 3. С. 23–32.
3. Купрій Т.Г. Соціальна афіліація студентської молоді як чинник організаційного розвитку вищої школи. 2016. № 3 (15). С. 51–62.
4. Лук'яненко Т.Н. Психологічні особливості прояву амбівалентності особистості в ранньому юнацькому віці : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 ; Національний педагогічний ун-т ім. М.П. Драгоманова. Київ, 2003. 270 с.
5. Магомед-Эминов М.Ш. Трансформація личности. Москва : Психоаналитическая Ассоциация, 1998. 496 с.
6. Овчаренко В.И., Давыдов Ю.Н., Огурцов А.П. Амбивалентность. *Гуманитарный портал: Концепты*. 2002–2021. URL: <https://gtmarket.ru/concepts/7198>.
7. Словарь психолога-практика / сост. С.Ю. Головин. Минск : Харвест, Москва : АСТ, 2001. 76 с.
8. Фрейд З. Психология бессознательного: сборник произведений / сост. М.Г. Ярошевский. Москва : Просвещение, 1989. 448 с.
9. Хабайлюк В.В. Психологічні особливості амбівалентності, як чинника розвитку особистості в ранньому віці в умовах сім'ї : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 ; Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. Київ, 2007. 20 с.
10. Шапар В.Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків : Прапор, 2007. С. 17.
11. Шавріна І.В. Амбівалентність і буття: філософсько-релігійнознавчий аналіз. *Вісник Національного авіаційного університету. Філософія. Культурологія*. 2016. № 2. С. 71–74.
12. Шастко І.М. Науково-теоретичне вивчення проблеми переживання амбівалентності особистості. *Молодий вчений. Серія: Психологічні науки*. № 5 (69). 2019. С. 76–78.